Матласевич О.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Стаття присвячена проблемі виховання сучасної молоді. Автор вказує на психологічні аспекти даної проблеми, зокрема розглядає мотиваційні, діяльнісно-функціональні та психолого-педагогічні її особливості.

The article is devoted to the problem of education of the present youth. The author highlights psychological aspects of the problem, mainly she studies its motivational, acting-functional and psychological-pedagogical peculiarities.

У період докорінних змін не лише в політичній структурі суспільства, формах власності, соціальному статусі особистості, але й у свідомості людей, проблеми виховання людини, формування її поглядів, ідеалів, цінностей набувають особливої значущості. Адже зростає процес індивідуалізації суспільства, що в свою чергу, супроводжується зниженням рівня вихованості, духовності певної частини суспільства. Саме цим пояснюється широкий спектр досліджень, присвячених найрізноманітнішим проблемам виховання, формування високоморальної особистості, пошуків ефективних шляхів виходу з кризової ситуації не лише соціально-економічної, а й гуманітарної сфери нашого суспільства (М.Й.Боришевський, Г.О.Балл, І.Д.Бех, А.С.Виноградова, В.М.Жуковський, Т.А.Маркова, Р.В.Павелків та ін.).

Метою даної статті є проаналізувати основні проблеми, пов'язані з вихованням сучасної молоді, а також окреслити їх психологічні аспекти.

Як відомо, розвиток суспільства вимірюється рівнем розвитку гуманітарної сфери: самопочуттям самих людей, їхнім задоволенням, впевненістю в завтрашньому дні. Сус-

© *Матласевич О.В., 2007*

пільство — складна, функціональна, динамічна структура, яка здатна розвиватися лише за наявності в ньому чіткої, міцної ідеї. Такою ідеєю, ідеалом бажаного майбутнього для нашого суспільства тривалий час була ідея комунізму. І сьогодні, попри всі негативні його впливи на економічну сферу, ми маємо можливість неупереджено оцінити її значення для розвитку та виховання особистості, її впевненості, спрямованості.

У людини немає іншого, такого ж потужного джерела енергії до життя та діяльності, як ідеал. Ідеал в найбільш загальному значенні трактується як внутрішнє прагнення (свідоме чи несвідоме) до досягнення особливої цілі [3]. Тому успішний розвиток як особистості, так і суспільства можливий лише в тому випадку, коли усвідомлюється кінцевий результат, напрямок, в якому потрібно рухатися. Без усвідомлення цілі, кінцевого результату, людина проявлятиме певні форми активності, які, можливо, і дадуть можливість вижити людині, як біологічному виду, однак не зможуть врятувати її, як суспільну істоту.

Ще М.Є.Салтиков-Щедрин відзначав, що якщо існує спосіб перевірити рівень розвитку суспільства або його здатність до розвитку, то цей спосіб полягає у з'ясуванні тих вищих цілей — ідеалів, - якими суспільство керується в даний історичний момент. Якщо ідея втрачає свою цінність, похитується, - відбувається переломний період в житті суспільства: наявна ситуація викликає стан незадоволення, який, в свою чергу, породжує пошук нових засобів для існування, шляхів розвитку і, таким чином, відбувається зміна устрою і т.ін. Ідеали лежать за межами реальності і тому ніби забарвлюють розвиток і окремої особистості, і суспільства.

Таким чином, цілеспрямованість визначається ідеалом, а сам ідеал — це цінність, яка займає верховне місце в ієрархії цілей, оскільки він здатний підпорядковувати собі всі ближчі цілі і монополізувати поведінку людини загалом. Ідеал включає в себе образ бажаного майбутнього і особистих перспектив в соціальному і моральному відношенні.

В результаті змін, які стрімко відбуваються в останні десятиліття, внаслідок перебудови економіки та ідеології втратили цінність колишні ідеали, а натомість не сформувалися нові. Така ситуація є досить загрозливою для молоді та суспільства загалом, оскільки соціальне середовище втратило функцію захисту і опори для особистості, яка забезпечувала стабільність її психіки.

Коли руйнуються ідеали, то руйнується і стійкість психіки. В релігійній психології та психотерапії давно відомо, що втрата домінуючого ідеалу, порушення внутрішніх соціальних зв'язків є причиною багатьох психічних розладів, у тому числі і такого складного, як шизофренія. І саме формування здорового світогляду, обов'язково з домінуючими мотивами (в даному випадку – релігійними цінностями) сприяє процесу одужання. Зазначені ідеї були обґрунтовані багатьма психологами та психотерапевтами, зокрема такими, як А.Бойзен, Дж. Олівер, К.Штольц та ін. Саме їхні праці заклали основи формування релігійної психотерапії, яка сьогодні активно розвивається і використовується.

Крім того, якщо в суспільстві відсутня виражена ієрархія цінностей, то багато чого знецінюється. Тоді немає перешкод, і здається, що можна порушувати базові моральні норми поведінки: не поважати старших, не відноситися до життя іншого як до вищої цінності, розкрадати людське добро та ін. Така зростаюча нестійкість психіки призводить до знецінення прийнятих суспільством норм, зниження відповідальності за свої вчинки. Байдужість до будь-якої діяльності тягне за собою різноманітні прояви апатії з її наслідками. Коли у людини немає вираженої ієрархії мотивів і цілей, то відмінність між цілеспрямованим і діяльним життям і саморуйнуванням наркомана зводиться до довільного вибору: «один любить попадю, а інший – попову дочку». Без ієрархії цінностей, людина, перегружена конкретними близькими цілями, шукає швидкого щастя, яке діє як таблетки і не приносить їй тривалого задоволення.

Який ідеал обирає для себе сучасна молодь? Та чи має вона його взагалі?

Якщо взяти до уваги той факт, що розвиток сучасного суспільства спрямований на розвиток демократії, то потрібно пам'ятати, що демократія, в першу чергу, будується на ідеї самовідповідальності, справедливості. Відповідальність як особистісна основа відповідальної поведінки є цілісною якістю людини, в якій інтегровані її духовні, соціально-психологічні та психофізіологічні функції. Вона розглядається як «смислове утворення особистості, як загальний принцип співвіднесення мотивів, цілей та засобів життєдіяльності» [5]. Сама ідея відповідальності передбачає такий розвиток самосвідомості особистості, який містив би в собі ідеї гуманізму, любові до ближнього. М.В.Савчин, який досліджував відповідальність і побудував функціональну схему відповідальної поведінки, зазначає, що основоположними компонентами мотивації відповідальної поведінки виступають, в першу чергу, цінності особистості та моральна свідомість, яка включає уявлення індивіда про принципи, правила, прийняті норми, еталони, завдання тощо та моральну самосвідомість, а також моральні звички як тенденції вчинків, дій, позицій тощо [5].

Отже, можна зробити висновок, що формування здорового, демократичного суспільства неможливе без формування нового цілісного світогляду, який забезпечить гармонійний, духовно збагачений розвиток особистості на основі високоморальних (християнських) цінностей.

Тенденція повернення до основ релігійних (християнських) цінностей завойовує все більше прихильників серед науковців [1; 2]. В необхідності повернення до християнських цінностей сьогодні немає потреби переконувати, адже стало зрозуміло, що:

1) релігія виявилась неперевершеною і незамінною основою життєдіяльності більшості людей;

2) у релігії особистість знаходить найбільш універсальну систему захисту від негативних явищ навколишнього середовища, наприклад, знімається проблема страху, в тому числі і перед смертю;

3) релігія вимагає від віруючої людини постійної відповідальності за свої вчинки, слова і думки.

Повернення до християнських цінностей дало можливість активно впроваджувати в школах дисципліну «Християнська етика». Безперечно, це є позитивним фактом для нашого суспільства. Однак хотілося б зупинитися на кількох проблемах, які зароджуються і можуть призвести до небажаних наслідків. І перша потенційна проблема — це, свого роду, «марнослів'я». Сьогодні обговорення, декларування християнських цінностей, Бога стало актуальним, подекуди навіть модним. Модно стало хизуватися (не побоюсь цього слова) «вірою в Бога», показово відвідувати храми, займатися благодійництвом так, щоб це всі помічали. Ця вся «показовість» призводить до того, що сама ідея може знівелюватися, втратити свою цінність, святість, таємничість. Недарма в роки становлення християнства відомі періоди, коли обговорення релігії, Бога було заборонено.

Потрібно усвідомити, що велика відповідальність покладається на тих, хто впроваджує ці ідеї в життя, тобто вчителів. Сам Христос в Новому Заповіті сказав: «Не всі ставайте учителями». Адже сама ідея, цінності повинні не просто декларуватися, обговорюватися, переходити в знання, вони повинні переживатися, засвоюватися і, таким чином, ставати компонентами свідомості. Лише в такому випадку вони можуть дати плідний результат.

Як відомо, свідомість, в найбільш широкому вигляді, трактується як сукупність світогляду і переконань. Вчені, які досліджували свідомість, виділяли в ній декілька рівнів. Так, В.Зінченко виділяє чотири компоненти у психологічній структурі свідомості, що утворюють її двошарову чи дворівневу зорганізованість. Нижній шар одержав назву «буттєвого», а верхній — «рефлексивного» [6].

Про рівні свідомості свого часу писав і О.М.Леонтьєв. Він виділяв усвідомлюване об'єктивне значення і його значення для суб'єкта, яке назвав особистісним смислом. «Хоча на початкових етапах формування свідомості значення виступають

суцільно з особистісним смислом, однак в цій суцільності імпліцитно вже міститься їх неспівпадання, які далі неминуче набудуть і своїх відкриттів, експліцитних форм... Вони і створюють той «затаєний», за висловом Л.С.Виготського, план свідомості, який слугує рушійною силою поведінки людини» [4, 152-153].

Отже, як бачимо, людина у своїй поведінці, у своєму ставленні до інших керується не знаннями-значеннями, а особистісними смислами-переживаннями.

На сучасному етапі проблему свідомості досліджує Ю.М.Швалб, який навіть пропонує побудувати свідомісно-центровану психологію [7]. В його розумінні свідомість – це певна внутрішньо диференційована, структурна цілісність, яка відображає світ і водночас породжує його у формі культури. Свідомість і культура, на думку Ю.М.Швалба, існують за загальними принципами, однак вони не пов'язані між собою безпосередньо: зміст свідомості не може автоматично знаходити культурні (культуровідповідні) форми, а компоненти культури безпосередньо не стають змістами свідомості. Опосередкованою ланкою між ними є діяльність. В даному контексті нас цікавить, як відбувається перехід змісту культури у зміст свідомості. Іншими словами, як транслюються загальнолюдські, в тому числі і християнські, цінності у зміст свідомості.

Всі трансльовані суспільством цінності тільки потенційно можуть стати змістами індивідуальної свідомості, хоча реально людина привласнює тільки їх певні фрагменти. Численні дослідження показали наявність особливого механізму такого «привласнення», що прийнято визначати як процесс прийняття, які досить добре вивчені і описані в теорії навчальної діяльності В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна. Ю.М.Швалб у формуванні змістового компоненту свідомості визначає три моменти, які для нас важливо підкреслити:

1) дитина засвоює не будь-які репрезентовані їй норми та цінності, а тільки ті, які стають предметом діяльності, які вона приймає як предмет привласнення;

2) існує проблема адекватності прийнятого прийнятому, тобто проблема правильності, точності, повноти тощо, яка породжує проблему контролю, порівняння взірця і продукту прийняття;

3) процес прийняття завжди призводить до певної трансформації прийнятого змісту, тобто трансльовані цінності будуть прийняті тоді, коли вони трансформуються в розумові схеми-моделі, образні метафори і символи.

Отже, це дає підстави для висновку, що трансльовані цінності можуть стати змістом свідомості лише в тому випадку, коли вони переживуться, переосмиляться суб'єктом і в результаті цього стануть його продуктом, його «власністю», його цінністю.

Вище обґрунтовані положення висувають і нові вимоги до процесу викладання, тобто процесу передачі молодому поколінню цих цінностей.

Традиційне академічне викладання, як відомо, працює лише із знаннями, вміннями, навичками наступників, обстоює тільки соціально-психологічний клімат взаємин, монологічне ведення навчально-виховного процесу, формує переважно негативний Я-образ, занижену самооцінку у зв'язку із інформаційно-репродуктивним перевантаженням психіки молодого покоління. Таким чином, воно не може бути ефективним у формуванні смислового компоненту свідомості. Для цього необхідною є така організація навчально-виховного процесу, яка дасть змогу учням не лише отримувати, а ще й осмислювати, нормувати отримані знання, обстоювати особисто здобуті цінності, а відтак надасть кожному можливість утверджувати позитивну Я-концепцію та її складові у сфері самосвідомості. Це може відбутися за умов функціонування інноваційної організації взаємин і полідіалогічного наповнення взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу. Необхідно створити особливе поле впливу, взаємовпливу, самовпливу, яке буде відображати не лише інформаційний, а й психологічний та духовний обміни між наставником (вчителем) і конкретною групою наступників.

Таким чином, окресливши психологічні особливості проблем виховання сучасної молоді, можна визначити основні тенденції їх розв'язання: мотиваційну — усвідомлення кінцевого результату, ідеалу, який спрямовуватиме сам процес розвитку та виховання; діяльнісно-функціональну — формування двох рівнів свідомості, визначальним з яких є смисловий рівень; та психолого-педагогічну — забезпечення необхідних умов виховного процесу.

Література:

1. Андрушко В. Християнські засади — опора духовного відродження і поступу України // Демократичні цінності українського виховання / Матеріали науково-практичної конференції. — Львів, 2000. — С. 21-24.
2. Вишневський О. Сучасне українське виховання. — Львів, 1996. — 238 с.
3. Грановская Р.М. Психология веры. — СПб., 2004. — 576 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1975. - С.152-153.
5. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: Автореферат... доктора психол. наук. — К., 1997. — 24 с.
6. Столяренко Л.Д. Психологія. — Ростов-на-Дону: «Фенікс», 2003. — 448 с.
7. Швалб Ю.М. Свідомість як відношення людини до світу // Психологія і суспільство. - № 4. — 2004. — С.154-166